

Министерство образования и науки Украины
Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара

на правах рукописи
УДК 94(477.63)“1941

Трепачева Оснат
Оккупационный режим и еврейское население
Днепропетровщины 1941-1943 гг.

07.00.01 история Украины
Диссертация на соискание научной степени
кандидата исторических наук

Научный руководитель
доктор исторических наук,
профессор Боллебуз А.Г.

Днепропетровск: 2010

ЮРІЙ РАДЧЕНКО

Трепачева О. Оккупационный режим и еврейское население Днепропетровщины 1941–1943 гг.: Дисс. на соискание науч. степени канд. истор. наук по спец. 07.00.01 (история Украины). – Днепропетровск, 2010. – 215 с.
На правах рукописи

У вересні 2009 р. автор цих рядків узяв участь у міжнародній конференції «(Від)творення історичної пам'яті про Другу світову війну», яку проводила низка зарубіжних та українських інституцій. На цьому заході виступали (англійською мовою) представники української, російської, канадської, американської історичної науки. Для мене, молодого аспіранта, відвідина цієї конференції стали свого роду культурним та науковим шоком. Саме тоді я поставив собі запитання: чи може (хоче) вітчизняна історична наука інтегруватися до міжнародного наукового співтовариства? Провівши, так би мовити, аналіз на мікрорівні, спробуємо окреслити основні тенденції у цьому напрямку.

Дисертація аспірантки Дніпропетровського національного університету Оснат Трепачової присвячена вивченню історії Голокосту

на території Дніпропетровської області. Обираючи тему дослідження, історик керувалася популярною практикою проведення регіональних *case studies* у галузі історії Голокосту. Аналізуючи попередню історіографію історії Голокосту, можна стверджувати, що регіон, який досліджено у праці Трепкачової, не дістав належної уваги з боку як українських, так і зарубіжних істориків. Авторка під час написання дисертації залучила неопубліковані раніше документи з різних архівів України та Ізраїлю, і вже тому ця наукова праця варта уваги.

Окремо слід сказати про бібліографію дослідження. Джерельна база роботи має певну основу. Авторка залучила велику кількість джерел із Галузевого державного архіву СБУ (Київ), але чомусь оминула регіональний – архів Дніпропетровського обласного управління СБУ. Втім, навіть із ГДА СБУ взято документи, які не відображають або мають лише опосередкований стосунок до ситуації в регіоні. З дослідження випливає, що авторка працювала в архіві «Яд Вашем». Однак постає запитання: чому дослідниця використала в основному фонд «Шаар Хаедут», який містить незначну кількість радянських документів Надзвичайної державної комісії (НДК) та усних інтерв'ю зі свідками Голокосту на території СРСР? А як же великий масив інших документів? Скажімо, фонд О.93, в якому зберігається величезна кількість усних свідчень. Або інший фонд, що містить копії документів НДК із Державного архіву Російської Федерації. Чи, наприклад, копії з архівів Німеччини (Федерального архіву у Людвігсбурзі та Берліні). До речі, у «Яд Вашем» дослідниця також могла отримати доступ до копій судово-слідчих справ з архіву Дніпропетровського обласного управління СБУ. На нашу думку, зайвими в роботі є розлогі історичні екскурси в історію «Яд Вашем», що передують аналізу джерел із цього архіву. Врешті, дивно, чому дослідниця, перебуваючи в Ізраїлі, не звернулася до інших архівів, у яких зберігається багато неопублікованих джерел з предмета її дослідження – скажімо, «Бет Лохамей ха Гетаот» («Дім борців гетто») чи Центральний архів сіонізму.

У списку літератури до дисертації немає жодної статті або книжки англійською чи німецькою мовами. З цього випливає, що або авторка не володіє жодною з цих мов, які необхідні дослідникам Голокосту (та й взагалі сучасним гуманітаріям), або не слідкує за сучасною

літературою. До списку літератури не потрапили навіть нещодавні переклади українською та російською монографій М. Діна, К. Беркгофа, В. Лауер та ін.¹

Незрозуміло, що аналізує дослідниця в історіографічному екскурсі своєї дисертації: історіографію Голокосту на Дніпропетровщині? Історіографію Голокосту взагалі? Українську історіографію Другої світової війни? Навіщо О. Трепкачева приділяє увагу в історіографічному розділі загальному підручнику з історії України? Також малозрозумілим видається автору рецензії аналіз праць, які прямо не пов'язані з предметом дослідження. Скажімо, авторка докладно аналізує працю В. В'ятровича², яка присвячена вивченню ставлення ОУН до євреїв, однак некритично підходить до її змісту і ніяк не коментує тезу В. В'ятровича про непричетність ОУН до вбивств євреїв. Далі цікавіше. Дослідниця зазначає, що висновки В. В'ятровича «підтверджує В. Косик», автор книги «Україна і Німеччина у Другій світовій війні»³. Наразі ми абстрагуємося від методології цих науковців⁴, лише зауважимо, що О. Трепкачева забуває про те, що дослідження В. Косика вийшло набагато раніше, ніж книжка В. В'ятровича.

Авторка аналізує багато літератури з різних аспектів історії окупації нацистами області, які не стосуються безпосередньо теми дослідження – історії Голокосту в регіоні. Складається враження, що їй просто треба було чимось заповнити сторінки праці.

Говорячи про дослідження антисемітської пропаганди в Україні в роки війни, О. Трепкачева стверджує, що єдиною статтею з цього питання була публікація І. Щупака. Однак список літератури до

---

¹ *Беркгоф К.* Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: Критика, 2011. – 455 с.; *Лауер В.* Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. – К.: Зовнішторгвидав України. – 368 с.; *Дін М.* Пособники Холокоста. Преступления местной полиции Белоруссии и Украины, 1941–44. – СПб.: Академический проект – Издательство ДНК, 2008. – 268 с.

² *В'ятрович В.* Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі Катастрофи. – Львів: МС, 2006. – 139 с.

³ *Косик В.* Україна під час Другої світової війни 1938–1945 рр. – Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1992. – 729 с.

⁴ Про це див.: *Курило Т., Химка І.* Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // *Україна модерна.* – 2008. – № 2. – С. 252–265.

дисертації свідчить протилежне. У бібліографії знайдемо українські (і не лише) публікації з цієї проблематики. Цитуючи праці західних дослідників Голокосту (Р. Хільберга, Л. Давидович, Д. Гольдхагена та інших), авторка посилається не на оригінали монографій (чи переклади російською чи українською), а на синтетичну працю з історіографії головного історика «Яд Вашем» Д. Міхмана, яка містить розгляд їхніх концепцій⁵.

Багато суперечностей та незрозумілих моментів є у тезах О. Трепкачової. Наприклад, вона наводить низку директив політичного та воєнного керівництва нацистської Німеччини навесні та на початку літа 1941 р., а далі пише про проведення Ванзейської наради у січні 1942 р. (с. 54–58). Однак із тексту не зрозуміло, яка позиція авторки з питання: коли було ухвалено рішення про початок тотального знищення єврейського населення на підконтрольних нацистам територіях? До початку нападу на СРСР? Влітку 1941 року? Чи на Ванзейській нараді, коли тили східного фронту вже були вкриті ярами з тілами розстріляних та задушених у газвагенах євреїв?

Читаючи про правовий статус євреїв на територіях, окупованих нацистами, автор рецензії не зрозумів власне географію дослідження (с. 75–79): О. Трепкачова пише про нацистський Райх, Генерал-губернаторство, райхскомісаріат України чи про власне генеральний округ Дніпропетровськ?

У розділі, присвяченому антисемітській пропаганді, авторка здебільшого наводить тези, які вже були озвучені іншими дослідниками. Загалом у цьому розділі новаторською для дослідниці була спроба порівняти газетну пропаганду на Дніпропетровщині з аналогічним явищем у Західній Україні (мабуть, вона мала на увазі дистрикт Галичина у Генеральному губернаторстві). Але і тут О. Трепкачова, не роблячи будь-якого власного наукового внеску, просто переписує в інших авторів дуже суперечливі тези. Наприклад, про те, що в галицькій пресі євреїв здебільшого намагалися зобразити як ворогів української культури, науки та національної самобутності (с. 75). Ця теза, на нашу думку, є неаргументованою. Наприкінці

⁵ *Михман Д.* Историография Катастрофы: Еврейский взгляд / Пер. с иврита М. Губа, Л. Курочкина, Й. Регев, О. Мазо, Н. Кабакова, П. Тименчик. – Днепропетровск: Ткума, 2005. – 448 с.

розділу авторка робить вельми однобічний та суперечливий висновок: «...головним завданням антисемітської пропаганди була ізоляція євреїв від іншої частини населення» (там само). Слід пам'ятати про те, що часто у регіонах, де абсолютну більшість єврейського населення вже було знищено (в тому числі на території Дніпропетровської області), антисемітська пропаганда тривала. З одного боку, це мало практичне значення – нацисти намагалися підтримати у населення певний «градус» ненависті до євреїв і таким чином унеможливити допомогу тим, хто вижив, приховавши свою національність. З іншого – подальше ведення такої пропаганди свідчить, що перманентний антисемітизм був невід'ємним елементом націонал-соціалізму. Великим недоліком праці є те, що не зроблено аналізу ефективності та дієвості нацистської пропаганди на території Дніпропетровської області. Дисертантка також спробувала дослідити економічну експлуатацію єврейського населення області німецькими окупантами. Однак не зрозуміло, навіщо авторка наводить дані про «арізацію» єврейських магазинів на території Рівненської області (с. 76) та виробництво чобіт у львівському гетто (с. 80). Ці факти були б доречними за порівняння ситуації у райхскомісаріаті Україна (генеральний округ Дніпропетровськ) та Генеральному губернаторстві (дистрикт Галичина). Але в тексті є просто констатація – без жодної компаративістики та аналізу. Таких прикладів можна зустріти в тексті багато.

У розділі «Соціальна та національна солідарність на Дніпропетровщині в період окупації» авторка торкнулася декількох важливих питань у сучасних студіях Голокосту. Наприклад, залучення представників ОУН до участі в антиєврейських акціях. Аналізуючи антисемітизм українських інтегральних націоналістів, О. Трепачева наводить пропагандистські матеріали ОУН 1941 року, які закликають до насильства проти «жидо-більшевиків». Дослідниця широко цитує заангажованого російського історика А. Дюкова, але не висловлює власної позиції з цього питання. На наш погляд, випадок дніпропетровської обласної управи, яка на певний період отримала від німецької військової адміністрації деякі елементи автономії, заслуговує на окреме дослідження. На органи місцевого самоврядування у Дніпропетровську тривалий час впливали представники ОУН(б). Як показують сучасні дослідження, в регіонах Західної та Центральної України представники ОУН(б)

та ОУН(м) створювали міліцію, яка була активно задіяна в антиєврейських акціях⁶. Націоналісти також інфільтрували свої кадри у місцеве самоврядування по всіх регіонах України. Представники ОУН були організаторами та комендантами поліції на території Центральної та Східної України. Під час «Української Національної Революції» на території Галичини влітку 1941 р. оунівці під час організації міліції та місцевого самоврядування часто ставали свідками та учасниками антиєврейських акцій⁷. Відкритим залишається питання щодо ситуації на території Центральної та Східної України, де українські інтегральні націоналісти намагалися поширити свій вплив після приходу німецьких окупаційних військ. Як довго і яким чином представники ОУН(б) впливали на органи місцевого самоврядування у Дніпропетровську та області? Авторка пише про те, що допоміжна поліція у Дніпропетровську та області була активно задіяна в арештах та вбивствах євреїв. Як впливали українські інтегральні націоналісти на органи поліції в регіоні? На всі ці запитання, особливо в контексті того, що один із членів ОУН – Іван Вовчук – брав участь у рятуванні євреїв, дисертантка відповіді не дає.

У своїй праці О. Трепачова досить ґрунтовно висвітлила стратегії виживання євреїв у різні періоди нацистської окупації області. Також є спроба аналізу мотивацій допомоги українського та російського населення переслідуваним євреям. Утім, на сторінках у цьому

---

⁶ *Himka J.-P.* The Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Police, and the Holocaust. Presented at the Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) 20–22 October 2011 // <http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123467>.

⁷ Про це див.: *Himka J.-P.* Collaboration and or Resistance: The OUN and UPA during the War. Paper prepared for the Ukrainian Jewish Encounter Shared Narrative Series: Conference on Issues Relating to World War II. Potsdam, 27–30 June 2011; *Himka J.-P.* The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // *Canadian Slavonic Papers*. – 2011. – Vol. LIII, Nos. 2–3–4 (June–September–December). – P. 209–243; Struve K. Rites of Violence? The Pogroms of Summer 1941 // *Polin. Studies in Polish Jewry*. – 2012. – Vol. 24. – P. 257–274; *Rossoliński-Liebe G.* The “Ukrainian National Revolution” of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement // http://uni-hamburg.academia.edu/GrzegorzRossolinskiLiebe/Papers/376224/The_Ukrainian_National_Revolution_of_1941_Discourse_and_Practice_of_a_Fascist_Movement.

контексті можна знайти кричущі помилки. Наприклад, авторка пише, що «Яд Вашем» визнав 15 тисяч (!) українців Праведниками народів світу (с. 104), натомість за офіційними даними відділу Праведників Меморіалу «Яд Вашем» на 1 січня 2011 р. їх налічувалося 2363 особи⁸.

Підбиваючи підсумки подій Голокосту на території Дніпропетровської області, О. Трепкачева порівнює масштаби та швидкість знищення з іншими регіонами України. При цьому авторка, знову ж таки, не наводить власної позиції, а повторює тези різних істориків з цієї проблеми. Постає резонне запитання: а яка, власне, думка дисертантки? Який її особистий внесок у вивчення цього питання?

Як уже згадано, у праці докладно розглянуто стратегії виживання євреїв регіону в період Голокосту. Дослідниця розрізняє поняття «опору» та «протистояння». Досить цікаво описано участь євреїв у радянському партизанському русі. Хоча, на нашу думку, дисертантка забагато уваги приділяє загальним питанням участі євреїв у цьому русі на території окупованих районів СРСР. Авторка згадує про діяльність націоналістичного підпільного руху на території області. Поряд із цим зовсім не проаналізовано ставлення до євреїв тих українських націоналістів, які перебували в опозиції до Третього райху. Це питання залишається відкритим у світлі новітніх досліджень та дискусій про участь ОУН та її військових формувань у переслідуванні та вбивствах євреїв⁹.

Безперечно, ця дисертація є певним внеском до історіографії Голокосту на території України. Проте на багато запитань авторка так і не дала відповідей. Впадає в очі неструктурованість, нечіткість та непевність виконання наукових завдань праці. Відчувається відверте прагнення

---

⁸ Див.: http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/statistics_detailed.asp.

⁹ Див., напр.: *Курило Т., Химка І.* Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича // *Україна модерна.* – 2008. – № 2. – С. 252–265; *Himka J.-P.* The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust. Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 Nov. 2009 // http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123498/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust; *Carynyk M.* Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947 // *Nationalities Papers.* – 2011. – Vol. 39. – No. 3 (May). – P. 315–352.

«нагнати листаж», описуючи загальні події, часто не пов'язані з тематикою дослідження. Аналізу в тексті практично немає. Самий факт появи праці з такої проблематики міг би слугувати чинником розвитку студій Голокосту в Україні. Однак, як свідчить практика, захист дисертацій такого типу радше сприятиме компрометації та знеціненню історичних досліджень в Україні в очах західних та східних гуманітаріїв.

Загалом ця дисертація є, на жаль, типовим продуктом сучасної української пострадянської історичної науки. Аналіз праці свідчить, що рівень вітчизняних студій Голокосту (як і історичної науки в цілому) багато в чому відстає від загальносвітових тенденцій. Для подолання цього цивілізаційного розриву вітчизняна історична наука має пройти певний еволюційний шлях. Українським молодим науковцям перш за все треба вивчати іноземні мови, щоб мати можливість читати новітню літературу з предмета дослідження та аналізувати джерела. Важливим аспектом проведення дослідження є участь фахового наукового керівника у процесі написання роботи. Складовою сучасної наукової роботи є стажування за кордоном, а також консультації з іноземними спеціалістами. На жаль, розглянута праця наочно демонструє, що дисертаційні дослідження здебільшого пишуть не для того, щоб зробити свій вагомий внесок у відповідну галузь знання, а щоби отримати формальний науковий ступінь. Не буде перебільшенням сказати, що студії з Голокосту як галузь наукових знань (і не тільки вона) в Україні перебувають у стані стагнації та занепаду. Наразі можна констатувати: якщо українські гуманітарні студії не наздоженуть світові тенденції найближчим часом, то матимемо сумнівні перспективи розвитку історичної науки (та студій Голокосту зокрема) в Україні.